

HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİ HALİFE SEÇİMLERİ

Mehmet Azimli*

ÖZET

Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri

Hz. Peygamber'den sonraki Hulafa-i Raşidin Dönemi denilen dönemde Müslüman toplumunu yöneten dört halifenin seçimleri önem arz etmektedir. Bu dönem seçimleri İslam tarihinin ilk dört liderini seçmekle birlikte aynı zamanda ilginç seçim modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, detaylıca Sakife toplantısı, Halifenin vasiyetle seçilmesi olayıyla birlikte, Hz. Peygamberden sonra seçilen ilk halifeden başlamak üzere Hulefa-i Raşidin Dönemi halife seçimi modellerini incelenmiş ve bu bağlamda Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali'nin seçimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hulafa-i Raşidin, Sakife, Halife Seçimi

ABSTRACT

The Elections Of Hulafa Rashidin Period

The period of the Hulafa Rashidin is most important from the side of election after from the holy prophet. This period of califat's elections presents us interesting models of califat's election. In this article is studied Sakifa meeting, the election testament of califat and models of califat's election. In the context is examined election of Abu Bakr, Omar, Osman, Ali and some subjects are evaluated.

Key Words: Hulafa Rashidin, Sakifa, Election's of Califa

Giriş

Hulafa-i Raşidin Dönemi, otuz yıl gibi kısa bir zaman dilimi olmasına rağmen, İslam Tarihi içerisinde üzerinde önemle durulan bir dönemdir. Bu dönem içerisinde gerçekleşen Dört Halife'nin seçim olayı da bu bağlamda önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda, Hz. Peygamberden sonra seçilen ilk halifeden başlamak üzere Dört Halife'nin seçiliş tarzlarını, Hulefa-i Raşidin

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, mehmetazimli@hotmail.com

Dönemi halife seçimi modellerini incelemek ve bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

A-HZ. EBUBEKİR'İN HALİFELİĞE SEÇİLMESİ

Müslümanların ilk halifesinin seçimi, İslam siyaset tarihi açısından tartışıla gelen çok önemli olaylarından biridir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vefat etmesi ile lidersiz kaldılar ve her şeyi bir kenara bırakarak bir lider belirleme gereğini duydular. Bu işe o kadar önem verdiler ki, lider tayin etme işini Hz. Peygamber'in defin işinden bile önceye aldılar.¹ Onların Hz. Peygamber'in vefatından sonra karşılaştıkları ilk problem yönetim meselesi olmuştu.

Hz. Peygamber vefat edince Ensar, Hz. Peygamber'den sonra kendi aralarından birinin halife seçilmesi için Ben-i Saide oğullarının² gölgeğinde (Sakife) toplanmışlardı. Bu toplantının gerçekleşmesi için ilk önce Medine'de en kalabalık nüfusa sahip olan Hazrec kabilesi girişimde bulunmuştu.³ Toplantıyı haber alan muhacirlerden Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Ömer, Kureyşlilerin bu sonuca itiraz etmelerinden ve bunun sonucu olarak Müslümanlar arasında fitne çıkmasından endişe ederek, Hz. Peygamber'in teçhiz ve tekfin işlerini bırakıp, yanlarına Hz. Ebubekir'i de alarak hemen Sakife'ye gittiler. Hz. Peygamber'in teçhiz işiyle ise akrabaları Hz. Ali ve Abbasoğulları ilgilendi.⁴

Sakife'ye giden üç sahabe Sakife'de Ensar'ın konuşmalarını dinlediler.⁵ Ensar'ın sözcüleri, "Kureyş'in on üç sene Hz. Peygamber'e eziyet ettiğini, Hz. Peygamber'in onlardan kaçarak kendilerine sığındığını, kendilerinin de ona sahip çıktıklarını" anlatarak, Hz. Peygamber'den sonra halifelik hakkının, Hz. Peygam-

¹ Bkz. İbn Kuteybe, ed-Dineverî, *el-İmâme ve's Siyase*, Mısır, 1969, I, 4 vd. ; Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, trc; Vecdi Akyüz, İstanbul, 1992, 270 vd.

² Bunlar Evs ve Hazrec arasında tarafsızlığı ile bilinen iki kabile arasındaki meseleleri çözen bir kabile idi. Hamid Dabâşî, *İslam'da Otorite*, trc; Süleyman Gündüz, İstanbul, 1995, 109.

³ Thomas Arnold, *The Caliphate*, London, 1965, 19.

⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut, trz. IV, 312; Taberî, *Tarihu'l-Ümemi ve'l-Mülük*, Beyrut, trz., II, 202; İbnü'l-Arabi (Kadı Ebubekir), *el-Avâsim mine'l-Kavasim*, Beyrut, 1987, 40; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1995. II, 189.

⁵ İbn Hişâm, IV, 311; Taberî, II, 202.

ber'e sahip çıkan ve onunla beraber birçok zorluğu göğüsleyen Ensar'a ait olduğunu belirttiler.⁶

Ensar'ın konuşmalarını dinleyen Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'in bu konuşmalara sert tepki göstererek ortamı daha da karıştırmamasından çekindiği için, onun konuşmasına engel oldu ve kendisi sözü aldı. Hz. Ebubekir, konuşmasında Ensar'ın üstünlüklerini anlattıktan sonra, "Arapların eskiden beri Medineli birisine itaat etmediklerini, Arapların ancak Kureyşli birini dinleyeceklerini, Hz. Peygamber döneminde Kureyş'in lider, Ensar'ın da ona vezir ve yardımcı olduğunu" anlattı.

Hz. Ebubekir'in bu yumuşatıcı konuşması sonucunda, Ensar'dan Hubab b. Münzir: "*Bir Muhacirlerden, bir de Ensar'dan iki lider seçilmesi*" şeklinde bir teklif getirse de, bu teklif kabul edilmedi. Ayrıca Hubab'ın: "*Yönetimdeki nasibimizi Ensar olarak siz Muhacirlere vermeyiz.*" şeklindeki sert konuşmasını Ebu Ubeyde, Ensar'a seslenerek: "*Ey Ensar! şu ana kadar yaptığınız iyilikleri boşa çıkarmayın.*" diyerek havayı yumuşatmaya çalıştı.

Neticede Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'i ve Hz. Ebu Ubeyde'yi halifelige aday gösterdi; fakat ikisi de bu teklifi kabul etmeyerek derhal Hz. Ebubekir'e bey'at etti. Ensar'dan Evs Kabilesi, yönetimin Hazrec kabilesine geçmesinden endişe ediyorlardı. Çünkü Hazrec Kabilesi nüfus olarak fazla idi. Bu yüzden Evs Kabilesi Kureyşli bir halife seçimine destek vererek Hz. Ebubekir'e bey'at etti. Sonra da sıra ile bütün Medineliler biat ettiler. Hatta Hazreçliler tarafından halifelige düşünülen Sâd b. Ubade'nin taraftarları bile bu çözümü makul bularak bey'at etti.⁷

Hz. Ebubekir'e burada yapılan bey'at işine **özel bey'at** denildi. Sakife'deki halife seçimi yeterli görülmedi,⁸ ertesi gün mescitte Hz. Ali'nin çevresi ve Sâd b. Ubâde dışında, herkesin katılımı ile yapılan bey'ate ise **genel bey'at** denildi. Bu bir nevi Sakife'de seçilen halifeyi halkın onayına sunma idi. **Sakife Toplantısındaki olay, bir grubun İslam kendi toplumuna bir halife aday teklif etmesi idi.** İlk halife seçilen Hz. Ebubekir'e yapılan bey'ate dik-

⁶ Bu toplantıda Ensar'ın ileri sürdüğü kendilerinin Hz. Peygamber'e sahip çıktığı, buna karşın Mekkelilerin terk ettiği doğrudu. Ancak Muhacirler de Hz. Peygamber'i canla başla savunmuşlar bir çok eziyetlere katlanmışlardı.

⁷ Buraya kadar bilgiler için bkz. İbn Hişâm, IV, 312; Taberi, II, 202-203; İbnü'l-Esir, II, 198.

⁸ Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Kahire, 1406, 7.

kat ettiğimizde bu bey'atın istişareye dayalı olduğunu, Hz. Ebubekir'in halifelğe talip olmadığını, ikinci gün umumi bey'at alındığını görüyoruz.⁹ Böylece Sakife'de Hz. Ömer'in el tutması ile başlayan hilafet görevi, halk tarafından kabullenilmiş ve tescillenmiş oluyordu. Bu şekildeki bir seçim tarzı herhalde o çağda yapılabilecek en güzel usuldü.

Bu seçim sonucu seçilen halifeye Sâd b. Ubade hiç bey'at etmedi. Ancak, Sâd'ın kabilesi Hazreç, bey'at ettiği için, Sad'ın beyat etmemesi önemsenmedi. Onun fert planında bey'at etmemesi önemsenmedi. Çünkü çoğunluğun kabulü esastı. Hz. Peygamber: "Çoğunluğa uyunuz."¹⁰ diyordu. Hz. Ali ise "Neden Haşimîler'in görüşü alınmadı?" diye bey'atını geciktirdi.¹¹ Bu durum geniş yankı uyandırdı. Nedeni ise arkasında bir kitlenin bulunması idi. Aslında Hz. Ali yerine, Hz. Ebubekir'in halifelğe tercih edilmesi ve halifelğinin onaylanması Arapların riyasette veraseti kabullenememelerinden kaynaklanıyordu. Bir anlamda Hz. Ali, Hz. Peygamber'in sülalesinden olması nedeniyle destek görmedi. En kalabalık kabile olan Ensar da Hz. Ebubekir'i destekledi.¹²

Hz. Ali ilk zamanlar bu seçimi onaylamasa da sonradan gönüllüce bey'at etti. O da Hz. Ebubekir'in bu işe lâayık olduğunu düşünüyordu. Ancak Hz. Peygamber sülalesinden olmaları hasebiyle bu konuda kendilerine danışılması gerektiğini düşünüyordu.¹³ Hz. Ali'nin bu konudaki itiraz mantığı haklı olmakla birlikte bu bir siyasî durumdu.¹⁴ Hz. Ali, halifelğe istekli olmakla birlikte kendisini halife yapmak için asker toplayabileceğini belirten Ebu Süfyan'ın teklifini reddetmiş ve Hz. Ebubekir'in bu işe layık olduğunu belirtmişti.¹⁵ Ancak, umumî bey'ati duyar duymaz koşarak bey'at ettiğini belirten rivayetler,¹⁶ Şia'nın iddialarına karşı "sahabe arasında hiçbir problem olmadığını" göstermek üzere ortaya koyulan rivayetlerdir.

⁹ M. Ali Kapar, *İslam'da Bey'at*, İstanbul, 1998, 44.

¹⁰ İbn Mace, Fiten, 8.

¹¹ Buhari, Ahkâm, 51; Taberî, III, 202.

¹² Bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelâmî Problemlere Tesirleri*, İstanbul, 1992, 46.

¹³ İbn Kuteybe, I, 11.

¹⁴ Enver Rifâi, *İslam Hazaratühü ve Nizamühü*, Beyrut, trz., 85.

¹⁵ Taberî, II, 202.

¹⁶ Bkz. Taberî, II, 201.

Sonuç olarak Sakife Toplantısında Muhacirler halifenin Kureyş'ten seçilmesini, Ensar halifenin Ensar'dan seçilmesini, Hubab b. Münzir iki halife seçilmesini savundular. Haşimoğulları bu toplantıda olmasalar da toplantı sonucuna bağlı olarak sonuçta itiraz ettiler ve Hz. Ali'nin halifeliğini savundular.¹⁷ Her grup kendi tezini savunsa da sonunda Hz. Ebubekir'in tezi genel kabul gördü. Sakife'de yapılan bu serbest tartışmalar sonucunda ilk halife seçildi. Ensar da Muhacirlerden bir halifenin ortak kamu çıkarlarının dikkate alınmasında daha uygun olduğunu gördüklerinden bu gerçeği hemen kabullenmişlerdi.¹⁸ Bunlardan Hubab b. Münzir'in görüşü ilk anda reddedildi. Ensar'ın görüşü tarihe karıştı. Hz. Ali taraftarlarının görüşü bir zaman için yatıştı.

Sakife toplantısı tam bir serbest siyasal kongre niteliğinde idi.¹⁹ Fikirler özgürce tartışıldı. Bu toplantıda vahye dayalı bir şey söylenmedi. Zaten kimin seçileceği konusunda vahiy olsaydı, bu toplantıya gerek kalmayacaktı. Bu anlamda toplantı, dini değil,²⁰ siyasal bir toplantı hüviyetinde olmuştu.²¹ Ancak, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in fitne çıkmaması, insanların birbirine düşmemesi, herkesin kabul edeceği birinin halife seçilmesi için çaba göstermeleri dini bir gayretle açıklanabilir. Toplantıda Ensar'ın adayı Sâd b. Ubâde'ye bey'at edilseydi, Hz. Ömer'in dediği gibi fitne çıkarabilir, İslam birliği parçalanabilirdi.²²

Sakife Toplantısı'nda Hz. Ebubekir'in seçilmesini kolaylaştıran faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında Hz. Ebubekir'i namaz kıldırarak görevlendirmesi, Sakife Toplantısı'nda halife seçilmesinde etkili olmuştur. Bu toplantıda Hz. Ömer, Ensar'a karşı Hz. Ebubekir'in halifeliği için bu olayı delil olarak kullanmıştır; fakat Hz. Ömer, bir hutbesinde de²³ belirttiği gibi o ortamda karışıklık

¹⁷ Muhammed Hudari Bek, *İtmâmü'l-Vefâ*, Mısır, 1960, 2-3; Mehmet Said Hatiboğlu, "Saltanata Karşı Hadis", *AÜİF. Der.* No: 113, Ankara, 1973, 213 .

¹⁸ Rıfâî, 78; Câbirî, *age.*, 273.

¹⁹ Ziyaüddin Rayyıs, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, trc; Ahmet Sarıkaya, İstanbul, 1990, 59.

²⁰ Mustafa Hilmi, *Nizamü'l-Hilafe*, İskenderiye, 1988, 37.

²¹ Bkz. Akbulut, *age.*, 89.

²² Taberî, II, 201; İbnü'l-Esir, II, 189.

²³ İbn Hişâm, IV, 309 .

çıkması için bu delili sunarak Ensar'ı ikna etmek istemiştir.²⁴ Zaten kendisi de o ortamı fevkalade bir durum olarak değerlendirmektedir. Aslında halife seçimi için böyle bir delili kullanmak doğru olmasa da, o ortamda öyle gerektiği anlaşılmaktadır.²⁵

2- Arapların liderlikte veraseti sevmemesi de Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde etkili olmuştur. Yani Hz. Peygamber'den sonra Haşimoğullarının liderliğe gelmemesi yönünde Araplar arasında bir kanaat vardı. Sakife'de Hz. Ebubekir'in seçiminde hiç kimse Haşimoğullarından halife seçilmesini gündeme getirmedi.²⁶

3- Hz. Ebubekir'in ilk Müslümanlardan olması, hicret sırasında Hz. Peygamber'in yanında bulunması ve Kur'an'da Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı olarak anılması onun seçilmesinde etkili olan faktörlerdendir.²⁷ Hz. Ebubekir'in seçilmesinde bu işe en liyakatli olmasının yanı sıra, Hz. Peygamber'in devamlı yanında bulunması ve sahabelerin içinde en takvalılarından olması da etkili olmuştu. Ayrıca onun Kureyş'ten biri olması halifelik için düşünülen muhtemel rakiplerini saf dışı bırakmasında etkili olmuştu.

4- Ensar'ın iki kabilesi Evs ve Hazrec arasındaki yarış ve kıskançlık, Hz. Ebubekir'in seçilmesini kolaylaştırdı.²⁸ Evsliler, Hazreçli Sad b. Ubade gibi liderlik karizması güçlü lidelerinin olmamasından dolayı halifenin Hazreçlilerden seçilmesini istemiyorlar, Hazreçlilerden seçileceğine Muhacirlerden olmasını arzuluyorlardı. Sakife günü, kalabalık bir kabile olan Hazreç'in liderliği ele geçirmesinden endişe eden Evs'in lideri Useyd b. Hudayr, açıkça şöyle demiştir: "*Vallahi eğer bu hilafet Hazreç'e bir geçerse bize ebediyyen geçmez. Üstünlük hep onlarda kalır. Kalkınız ey Evsliler! Ebubekr'e bey'at ediniz.*"²⁹ Evs Kabilesi'nin Hz. Ebubekr'i desteklemesi sonucu Hazreç'ten Sad b. Ubade halife seçilememiştir.

Böylece Ensar'ın, hilafet merkezi Medine'de en kalabalık grup olmasına rağmen kendi arasında çekişmesi Kureyş'e yaramış ve Kureyş dışında kimse halifelğe lâyık değilmiş gibi bir anlayış yer-

²⁴ Muhsin Abdu'n-Nâzır, *Mes'ebetü'l- İmame*, Beyrut, trz. , 41.

²⁵ Ali Huseyni Harputli, *el-İslam ve'l-Hilafe*, Beyrut, 1979, 60.

²⁶ Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, Kahire, 1382, 14.

²⁷ Rifâi, 34; Abdulaziz Dûri, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, trc; Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991, 91.

²⁸ Bkz. İbnü'l-Esîr, II, 85.

²⁹ Taberî, III, 203; İbn. Kuteybe, I, 8; İbnü'l-Esîr, II, 194.

leşmeye başlamıştı. Sakife olayından sonra Kureyş dışında hiçbir grubun halifelige adaylığı gündeme gelmemişti. Ayrıca Ensar da etkin bir şekilde hilafet mücadelesine katkı sağlayamamıştı. İslam toplumunun en büyük grubunun hilafet meselesinden dışlanması onların hilafet kurumuna katkılarını engellemiş, bu da hilafetin kurumsallaşmasına olumsuz etkide bulunmuştur. Böylece hilafet kurumu, hiçbir grup veya kabilenin tekelinde olmaması gerekirken, Hz. Ebubekir ile birlikte **Kureyşleşmiştir** diyebiliriz.

Buna rağmen, bazı müelliflerin belirttiği gibi Hilafet, Sakife Toplantısı'ndan sonra Kureyş aristokrasisinin eline geçmemiştir.³⁰ Sakife Toplantısı'nda etkin rol oynayan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabilelerinin Kureyş içinde güçlü bir yapısı yoktur. Teym ve Adıyy Kabileleri Kureyş kabileleri içinde siyasî etkinliği zayıf olan boylardır. O dönemdeki büyük kabilelerin kamuoyu üzerindeki baskısı düşünüldüğünde güçlü bir kabileye sahip olmayan Hz. Ebubekir'in seçilmesi fevkalade bir olaydır. Hz. Ebubekir, büyük kabilelerin baskısı bir yana bırakılarak kamuoyunun isteği doğrultusunda seçilmiştir. Zaten Hz. Ebubekir, halkın genelinin desteğini alabilecek en şanslı kişidir. Eğer Hz. Ebubekir değil de, Ümeyyeoğulları gibi güçlü bir kabileden halife seçilseydi, hilafet bir daha onların elinden çıkmazdı.³¹ Nitekim sonraki yıllarda yaşananlar bunu doğrulamaktadır.

Gerçekten de bunca güçlü boylar dururken, Kureyş'in küçük bir kolu olan Teym oğullarından Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi Araplarda şaşkınlık yaratmıştı. Bu seçime Hz. Ebubekir'in babası Ebu Kuhafe bile şaşırılmıştı ve gayriihtiyarî: "*Abdimenafoğulları (Haşimîler- Emevîler) bu seçime ne diyorlar, razı oldular mı?*" diye sormuştu.³² Hatta Ridde Olayları sırasında bir kısım kabilelerin, Hz. Ebubekir'in seçimine itiraz ettikleri belirtilir.³³ Böylece ilk halifenin seçimi ile güçlü bir kabilenin temsilcisinin seçilmesi yerine, kabilesine, gücüne, zenginliğine bakılmaksızın bu işe en lâyık olan insan ilk halife olarak atandı.

³⁰ Bkz. Akbulut, 84.

³¹ Akbulut, 67.

³² Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 67.

³³ Muhammed Mescidi Camii, *Ehli Sünnet Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, trc; Malik Eşter, İstanbul, 1995, 72.

Hız. Peygamber'den sonraki ilk halife seçme yeri ve ilk bey'at yeri olan Sakife Toplantısında şu ilkelerde ittifak edilmiştir:

1- Ümmetin başına birisi gelmelidir. Bu toplantıda lidersizliği savunan olmamıştır.

2- Halife halkın temsilcileri tarafından seçilmelidir. Hilafette babadan oğula tevarüs sistemi düşünülmemiştir. Sakife'de Ben-î Haşim gündeme alınmamıştır.

3- İki halife olmamalıdır. Bu konudaki Hubab b. Münzir'in isteği reddedilmiştir.

4- Araplar Kureyş'ten birisine itibar edeceğinden halife Kureyş'ten olmalıdır.³⁴

Sakife Toplantısı'nda gerçekleşen seçimde Arap geleneğinin etkisi bulunmaktaydı. Cahiliyye döneminde kabilelere başkan seçilirken, kabile meclisi kimi seçerse o başkan oluyordu.³⁵ Kabilde seçilen lider, eşitler içinde birinci idi. Dört halifenin seçiminde de bu tip bir uygulamanın yapıldığını görüyoruz.³⁶ Müslümanlar, Arap örfünün bu tesirini devlet yapısında kullanarak, "eşitler içinde birincinin" halife olmasını onaylamışlardı. Bu dönemde kabile mantığının etkisi büyük olduğu için, Sakife'deki kabile mantığına uygun bir düzenleme gerçekleşti.³⁷ Arap riyaset anlayışına dayalı tartışmalar yapıldı ve sonuçta Arapların itibar ettiği Kureyş'ten biri halife seçildi. Yani halife, kabileler arası denge düşünülerek Arap ruhuna uygun olarak seçildi.³⁸ Hz Ebubekir, seçilmiş bir halife olarak halifeliği halk tarafından onaylanmıştı. Onun seçilmesinde halk arasında bir uzlaşma sağlanmıştı. Hilafetine itiraz, sadece Hz. Ali ve Sad b. Ubade'den gelmiş, Hz. Ali kısa süre sonra bey'at etmişti.

Konuyu bitirmeden konuyla ilgili bir varsayımdan da bahsetmek gerekmektedir. Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir ve Ebu Ubeyde'yi yanına alarak Sakife'ye gitmesi ve orada sonuçta bunların gayreti ile Hz. Ebubekir'e bey'at edilmesi, daha sonra Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer'i yerine halife olarak bırakması, Hz. Ömer'in de vefat ederken: "*Ebu Ubeyde olsaydı halife tayin ederdim.*" demesi, bu üçlünün hilafeti kendi aralarında sıra ile bölüşme

³⁴ Rayyıs, 60.

³⁵ Cábiri, 153; Şahin Uçar, *İslam'da Mülk ve Hilafet*, İstanbul, 1996, 36.

³⁶ Ali Bulaç, *Modern Ulus Devlet*, İstanbul, 1995, 209.

³⁷ Cabiri, 272.

³⁸ Arnold, 20.

konusunda anlaşmış oldukları iddialarının ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bazı oryantalistler, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde'nin hilafeti sıra ile almak için anlaşmış olduklarını, bu nedenle Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Hz. Peygamber'in vasiyet yazdırmasına mani olmaya çalıştığını belirtirler.³⁹ Hitti: "Bu olay üçlü (*Triumvira*) nun kararlaştırdığı bir olaydır." demektedir.⁴⁰

Burada iddia edildiği gibi "bu üçlünün bir hükümet darbesi" söz konusu değildi. Bu üç sahabenin, Hz. Peygamber'in istihlaf ettiği bir kimseyi saf dışı etmek için anlaşmış olmaları mümkün değildir. Zaten Hz. Ebubekir'e muhalefet edenler de o dönemde böyle bir anlaşmayı iddia etmemişlerdi. Olsaydı bunu halk kabul etmezdi.⁴¹ Dahası Sakife'ye giden Muhacirlerden olan bu üç kişi, sahabeler arasında yöneticilikleriyle sivrilmişlerdi. Sahabelerin de bunlar hakkında olumlu bir kanaat vardı. Hz. Aişe'den gelen bir rivayette: "Sahabelerin, kabiliyetleriyle ön plana çıkmış bu üç sahabeyi hilafet için uygun gördükleri" belirtilmektedir.⁴²

Bu üçlünün Sakife Olayı'nı duymaları ve oraya gitmeleri tesadüfen öğrendikleri ve derhal müdahale etme gereği duydukları bir durumdur. Onların yaptıkları toplumu bir kargaşadan kurtarmak olmuştur. Bunların girişimi ile toplumda bir kargaşa çıkması önlenmiştir. Çünkü hem Kureyşliler hem de diğer Araplar, Medineli birinin halifeliğini kabullenmezlerdi. Bu da İslam toplumunu iç savaşa sürüklerdi.

Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinin zorbalıkla olduğu ve onun seçilirken halka dayanmadığı şeklindeki görüşler pek de tutarlı

³⁹ Bernart Lewis, *Tarihte Araplar*, trc; Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, 57; Bkz. Rayyıs, 58.

⁴⁰ Philip Hitti, *İslam Tarihi*, trc; Salih Tuğ, İstanbul, 1989, I, 212.

⁴¹ İbn Hişâm, IV, 312 .

⁴² Müslim, *Fedailu's-Sahabe*, 9; Bu konuda bkz. İmadüddin Halil, *İslam Tarihi, Bir Yöntem Araştırması* trc; Ubeydullah Dalar, İstanbul, 1989, 10 vd. Bu toplantıya katılan üç Muhacir, sahabeler arasında önem sırasında önde bulunan kimselerdi. Uhud Savaşındaki mağlubiyetten sonra Uhut dağına sığınan sahabelere bağırarak Mekke lideri Ebu Süfyan, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in öldürülüp öldürülmediğini sormuştu. (İbnü'l-Esîr, II, 49) Ebu Ubeyde b. Cerrah Hz. Peygamber'in dilinden "Ümmetin emini." olarak övülmüştü. (Buhari, Fedâil, 22) Bu sahabeleri o günkü toplum fertleri seçkin kişiler olarak kabullenmişti. Onlar, Sakife Toplantısına adeta Medine'deki Muhacirler grubunun sözcüsü olarak gitmiş gibi oldular.

görünmemektedir.⁴³ Hz. Ebubekir Sakife'de halife seçilmekle kalmamış, onun halifeliği bir gün sonra bütün halkın onayına sunulmuştu. Halk da itirazsız bir zorlama olmaksızın halifeyi kabullenmişti. Bu seçimde bir zorbalık görünmemektedir.

Hz. Peygamber vefat ettikten hemen sonra lider seçimi için yapılan Sakife Toplantısının yankıları yüzyıllar boyunca sürmüştür. Hatta bu toplantı "itikadî mezheplerin farklı düşüncelerinin ilk oluşumuna sebep olan toplantıdır" denilebilir. Hilafet kurumunun temellerinin de bu toplantıda atıldığını söyleyebiliriz.⁴⁴

Hz. Ebubekr'in Halifeliğe Vasiyet Edilmesi Meselesi

Bu noktada, Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce yerine halife atayıp atamadığı konusuna temas etmek istiyoruz. Bu konu, itikadî mezheplerin değişik rivayetleri delil alıp değerlendirmeleri sebebiyle önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, savaş veya diğer sebeplerle Medine dışına çıktığında kendi yerine bazı görevliler tayin ettiği gibi, katılmadığı savaşlar için ordu komutanı olarak kendi yerine bir sahabeyi komutan tayin etmiş, askerlere de görevlendirdiği komutana itaati emretmiştir. Mesela, Mûte Savaşı'nda tedbir için üç komutan birden tayin etmiş ve bu komutan atamalarında kabilelerinin konumuna göre bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁴⁵ Medine'den ayrıldığı seferlerinin hepsinde belli bir kabileye mensubiyet şartı aramaksızın kendi yerine vekiller bırakmıştır.⁴⁶ O, bizzat katıldığı 27 sefere giderken, yani icabında ölüme giderken bile her defasında yerine bir sahabeyi vekil bırakmıştır.⁴⁷ Hatta halife olması mümkün olmayan âmâ sahabe Ümmü Mektum'u on üç defa yerine görevli olarak bırakmıştır.⁴⁸

Hz. Peygamber, kendi yokluğunda Medine toplumuna vekil tayin ederken ve bu işin üzerinde önemle dururken, her nedense vefat ettiğinde yerine bir halife vasiyet etmemiş, imkanı olduğu

⁴³ Akbulut, 142.

⁴⁴ Rayyıs, 57.

⁴⁵ İbnü'l-Esir, II, 112; Ferrâ, *Ahkamu's-Sultaniyye*, Kahire, 1406, 26; Fethiye en-Nabrâvî, *Tarihü'n-Nüzûm ve'l Hazâratü'l-İslâm*, Mısır, 1981, 37.

⁴⁶ Bkz. Muhammed, Hamidullah *İslam Hukuk Etüdleri*, trc; Kemal Kuşçu, İstanbul, 1984, 211.

⁴⁷ Bu Sahabilerin Listesi İçin bkz. Hüseyin, Algül "Asrı Saadette İdari Hayat", *Asrı Saadette İslâm*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1994, II, 165.

⁴⁸ Arnold, 34.

halde yerine kimseyi bırakmamıştır.⁴⁹ Arapların da âdetine göre lider, halef bırakmazdı. Politik yaşamda böyle bir gelenek yoktu. Geri kalan kabile üyeleri liderlerini özgürce seçerlerdi.⁵⁰ Bu konuda Hz. Ömer ve Hz. Ali derler ki: "*Hz. Peygamber vefatından sonrası için yerine kimseyi halife olarak vasiyet etmemiştir.*"⁵¹ Bundan dolayıdır ki sahabeler, Sakife Toplantısı'nda Hz. Peygamber'den sonra yönetici olacak şahsın kim olacağı konusunu tartışmışlardır. **Eğer Hz. Peygamber yönetici olarak yerine halife olarak birini bıraksaydı, sahabeler Sakife'de tartışmaya gerek duymayacaklardı.**

Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında yerine birini tayin etmeye imkanı vardı. Onun hastalığı sırasında aklının başında olduğunu, hatta bir ara namaza çıktığını ve mescitte halka hitap ettiğini biliyoruz.⁵² Onun bir sahabeyi halife tayin edip, sahabelerin ona itaat etmesini emretmesi zor bir iş değildi. Zaten hastalığı sırasında rahatlıkla etrafındakilerle görüşebiliyordu.⁵³ Hz. Peygamber imkanı olduğu halde, bilerek ve isteyerek yerine bir yönetici bırakmamıştı. O, sahabelerin bu işi kendi aralarında çözmelerini istiyordu.

Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra birini vasiyet ettiği ve onu halifelğe tayin ettiği konusunda bazı rivayetler bulunmaktadır.⁵⁴ Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber tarafından halifelğe vasiyet edildiğine dair aktarılan hadisler şunlardır:⁵⁵

"Bir gün Peygamberimize bir kadın soru sormaya gelir. Hz. Peygamber ona daha sonra tekrar gelmesini emreder, Kadın: Ya

⁴⁹ Bkz. Nezh Eyübi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, trc;Yavuz Alagan, İstanbul, 1993, 16.

⁵⁰ Arnold, 19.

⁵¹ Tirmizî, Fiten, 40.

⁵² Buhari, *Salat*, 80.

⁵³ Taberî, III, 193.

⁵⁴ Hz. Ebubekir'in halifelğe Hz. Peygamber tarafından vasiyet edildiği konusunda sadece hadisler değil, ayetler de garip bir şekilde tevil edilerek, Hz. Ebubekir'in halifelği için delil sayılmıştır. Mesela: Maide Sûresi 54. ayette geçen ". . . . Kim dininden dönerse Allah'ın onları sevdiği onların da Allah'ı sevdiği. . . ." ifadesindeki topluluktan maksadın Hz. Ebubekir'in halifelğine işaret olduğunu iddia edilebilmiştir. (Elmalı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dini*, byy, 1979, III, 1718; Kettanî, *et-Teratübü'l-İdariyye*, trc; Ahmet Özel, İstanbul, 1990, I, 82) Halbuki ayetin anlamı geneldir, bir şahsa indirgenemez ve Hz. Ebubekir'in halifelği ile ilintilendirilmesi oldukça gariptir.

⁵⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, Mısır, 1321, I, 134.

*Rasulallah, tekrar soru sormaya geldiğimde seni bulamazsam ki-me gideyim? deyince Hz. Peygamber, kadına: Ebubekir'e git der.*⁵⁶

*"Hz. Peygamber bir gün dedi ki: "Bana kağıt getirin benden sonra kimin başınıza geçeceğini yazayım" diye emredecektim; fakat ahabım Ebubekir'den başkasını halife olarak seçmez diye bu işten vazgeçtim.*⁵⁷

*"Hz. Peygamber bir gün dedi ki: "Rüyamda bir kuyu başında kova ile insanlara su çekiyordum. Benden sonra kovayı Ebubekir aldı. İki kova çekti. Onun çekişinde zayıflık vardı. Sonra kova daha büyük kovaya döndü ve onu Hz. Ömer aldı. İnsanlara onun gibi su çıkaran bir yiğit görmedim.*⁵⁸

*Hz. Peygamber: " Benden sonra şu ikisine - Ebubekir ve Ömer'i işaret ederek- tâbî olunuz" dedi.*⁵⁹

Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber tarafından hilafete tayin edildiğini ispatlamak için delil getirilen bu hadisleri incelemeye çalışalım. İlk hadis, Hz. Ebubekir'in halifelğe tayin edildiğini göstermek adına ileri sürülmüştür. Hâlbuki daha önce rivayetlere dayanarak belirttiğimiz gibi tam tersine Hz. Peygamber, kendinden sonra yerine kimseyi bırakmamıştır. İkinci hadis, metin olarak Şia'nın Hz. Peygamberin kendinden sonra Hz. Ali'yi bıraktığını iddia ettiği Kırtas Hadisi'ne çok benzemektedir. Sadece aradaki fark; Hz. Ali yerine Hz. Ebubekir'in getirilmesidir. Bu da göstermektedir ki bu hadis, Şia'nın Kırtas rivayetine dayanarak ortaya attıkları iddialara karşılık, karşıt görüş sahiplerince karşı tez olarak uydurulmuş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Son iki hadiste ise, Hz. Peygamber sadece Hz. Ebubekir'i değil, Hz. Ömer'i de halifelğe atamaktadır. Bu iki hadisin de Şia'ya karşı ilk iki halifenin hilafetteki haklılığını savunmak adına, uydurulmuş olması muhtemeldir.

Hz. Peygamber'in yerine halife olarak kimseyi bırakmadığına dair daha önce Hz Ali ve Hz Ömer'in dilinden bir rivayet aktarmıştık. Hz. Aişe'den de buna benzer bir rivayet bulunmaktadır.⁶⁰ Ayrıca Hz Ömer'in ölümüne sebep olan yaralanma olayı gerçek-

⁵⁶ Buharî, Ahkâm, 51; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 10.

⁵⁷ İbn Sâd, III, 180; Buharî, Ahkâm, 51; Müslim Fedailü's-Sahabe, 10.

⁵⁸ Buharî, Tâbir, 28; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 17.

⁵⁹ Tirmizî, Menâkıb, 33.

⁶⁰ Bkz. Buharî, Vesâyâ 3, 4; Müslim, Fedail, 4, Vesâyâ, 25; Tirmizî, Fiten, 40.

leştiginde yerine halife olarak birini bırakması teklif edilince: "**Eğer yerime birini bırakmaz isem benden hayırlısı - Rasulullah- bırakmamıştır. Eğer bırakır isem benden hayırlısı - Hz. Ebubekir- bırakmıştır.**"⁶¹ diyerek Hz. Peygamber'in kendinden sonra halife bırakmadığını açıkça belirtmiştir. Bütün sahabeler de bu söze itiraz etmeden bunu kabullenmişlerdir.

Ayrıca gerek Sakife Toplantısı'nda gerek umûmî bey'at sırasında Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi için çok çabalayan Hz. Ömer, yukarıda zikrettiğimiz Hz Ebubekir'in halifelige tayin edildiğine delil olarak getirilen hadislerin hiçbirini delil olarak nakletmemiştir. Hiçbir sahabe de o ortamda aktarılan bu rivayetleri nakletmemektedirler.⁶² Eğer bu rivayetler mevcut olsaydı, Hz. Ömer Sakife'de Ensar'ı ikna etmek için bu rivayetleri kullanırdı ve ayrıca Ensar'ın da bu rivayetleri bilmesi gerekirdi.

Aslında Hz. Ebubekir'in halifelige tayin edildiğine dair getirilen bu deliller gerçek olsaydı, ne Ensar'ın halife seçmek için Sakife'de toplanmasına, ne de orada Muhacirler ile tartışmasına gerek kalırdı.⁶³ Ayrıca Abbas'ın Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Hz Ali'ye gidip: "*Hz. Peygamber yerine kimseyi bırakmadan vefat ediyor. Gidelim halifeliği Haşimoğullarına bırakmasını isteyelim.*" diye teklif etmesine gerek kalmazdı.⁶⁴ Yine -delil olarak getirilen son iki hadis gereğince- Hz. Ebubekir, vefat ederken Hz. Ömer'i yerine tayin etmek için uğraşmaz veya Hz. Ömer'in halifeliği için sahabeleri ikna etmek amacıyla bu hadisleri okuması gerekirdi.⁶⁵ Bir diğer açmaz da, Hz. Aişe'den rivayet edilen: "*.....Kağıda Hz. Ebubekir'in halifeliğini yazacaktım. . .*" şeklindeki hadisin aksine, aynı ravi Hz. Aişe'den şöyle bir hadis nakledilmiştir: "*Hz. Peygamber kendinden sonra halife olarak yerine kimseyi bırakmamıştır.*"⁶⁶ Bütün bunlar gösteriyor ki, bu tip rivayetler siyasi gayretlerle ortaya konulmuştur ve Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber tarafından halifelige vasiyet edilmesi söz konusu değildir.

Hz Ebubekir'in halife tayin edildiğine dair getirilen bir diğer delil, Hz Ebubekir'in Hz. Peygamber tarafından hastalığı sırasında

⁶¹ Buharî, Ahkâm, 51; Müslim, İmâre, 11, 12; İbnül Esir, II, 459.

⁶² Buharî, Ahkâm, 51; Bkz. İbnü'l-Esir, II, 185.

⁶³ Bkz. Taberî, III, 201.

⁶⁴ Bkz. Taberî, III, 194.

⁶⁵ Bkz. Taberî, IV, 51.

⁶⁶ Buharî, Vesâyâ 3, 4; Müslim Fedai'l, 4, Vesâyâ, 25.

da namaz kıldırmakla görevlendirilmesidir.⁶⁷ Ancak bu görevlendirmenin Hz Ebubekir'in halifeliği için delil sayılması mümkün görünmemektedir.

Sakife Toplantısı'nda Hz Ömer'in, Hz. Ebubekir'in halife seçilebilmesi için Ensar'a karşı delil olarak sunduğu: "Hz. Peygamber onu (Ebubekir'i) dinimiz (namaz) için seçtiyse, biz niye dünyamız (halifelik) için seçmeyelim."⁶⁸ sözü, aksine Hz. Peygamber'in **HZ Ebubekir'i tayin etmediğini, bizzat sahabelerin seçtiklerini** gösterir. Hz. Ömer, burada bir kıyas yaparak, Hz. Ebubekir'in halife olması için uğraşmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer bu sözü telaşlı, gergin ve heyecanlı geçen Sakife şartları içinde söylemiştir. Daha sonraları verdiği bir hutbesinde, böyle delillerle aceleye getirilmiş bir halife seçimini beğenmediğini, fakat mecbur kaldıklarını dile getirmiştir.⁶⁹ Şah Veliyyullah Dihlevî konuyu şöyle değerlendirir: "İmamlık hilafet için o kadar önemli bir delil sayılamaz. Hz. Osman öldürüldüğünde de Suheyb imamlık yapmıştı, ama kimse onu hilafet için düşünmemişti."⁷⁰ İngiliz tarihçi Arnold bu düşünceyi şöyle aktarmaktadır: "Ebubekir'in halife olması gerektiğini namazla çıkardılar. Bunu dinî-politik delil saydılar."⁷¹ Eğer namaz imameti, halifeliği gerektirecekse, Hz. Peygamber vefat ettiğinde daha önemli bir görevde olan ordu komutanlığına tayin edilmiş olan Üsame, bu işe daha hak sahibi olması gerekirdi. Üstelik Hz. Ebubekir de Üsame'nin ordusunda bir neferdi. Ordu komutanı olarak halifeliğe emrindeki neferden daha çok layık olmalıydı.⁷²

Hz. Ömer'in Sakife'de sarfettiği bu söz şu hadis anlamında olmalıdır: "İçlerinde Ebubekir varken diğerlerine namaz kıldırmak layık değildir."⁷³ Olay bu hadis bağlamında değerlendirilmelidir.

⁶⁷ İbn Kuteybe, I, 9; Tirmizî, Menâkıb, 40; Suyûtî, 61.

⁶⁸ İbn Kuteybe, I, 9; İbn Sâd, III, 183.

⁶⁹ Taberî, III, 200. Hz Ömer'in bu tip tavırları çoktur. Mesela: Hz. Peygamber'in vefatında Hz. Peygamber'in ölmediğini savunması gibi. O günkü şartlarda münafıkların fitnesine engel olmak için böyle bir düşünceyi savunmak zorunda kalmıştır. Taberî, III, 197; Ayrıca bkz. İsrail Balcı, "Peygamber Sonrası Hayata İntibak ve İslâm Toplumunda Yaşanan Süreç", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 1 2006.

⁷⁰ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccetullahi'l-Baliğa*, trc; Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1994, II, 474 .

⁷¹ Arnold, 35 .

⁷² Akbulut, 80.

⁷³ Tirmizî, Menakıb, 40.

Bu sadece bir namaz kıldırma işidir. Hz. Ebubekir, bundan dolayı imam olmuştur.⁷⁴ Hiçbir sahabe halifelerin namaz için yerine birini bırakmasını halifelik için delil olarak kabul etmemiştir.⁷⁵

Hz. Peygamber'in kendisinden sonra yerine kimseyi bırakmadığına dair sahabelerin icma içinde olduğunu görüyoruz. Böyle bir icma olmasaydı ne Sakife'de toplanırlardı, ne de Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir tarafından tayin edilmesine karşı gelirlerdi. Zaten hiçbir sahabe böyle nazik halife seçimi ortamlarında bu hadisleri gündeme getirmemişti. Ne Hz. Ebubekir'in seçiminde, ne de Hz. Ömer'in seçiminde böyle bir şey olmuştu. Hz. Peygamber, Arap kabile örfünde de olduğu gibi yerine birisini bırakmadı.⁷⁶ Kendisinin yerine bir halife seçmesine hastalığı da engel olmamıştı.⁷⁷

Sonuç olarak belirtirsek, Hz. Peygamber vefatından önce ne Şia'nın iddia ettiği gibi Hz. Ali'yi, ne de bir kısım Ehl-i Sünnet'in iddia ettiği gibi Hz. Ebubekir'i yerine halife olarak atamıştır. Bu konuyla ilintili rivayetlerin bir kısmının siyasi olarak yanlış yorumlandığı, bir kısmının da siyasi uydurmalarından olduğu kanaatindeyiz. Bütün bu aktardığımız bilgiler ışığında diyebiliriz ki; **Hz Ebubekir'in Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edildiğine dair nakledilen hadisler, sonradan mezhep gayretiyle ortaya konulmuştur.**

Ancak, maalesef Şia'yı Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından veliaht tayin edildiğini iddia ettiği için "imameti nassa dayandırıyor" diye eleştiren Ehl-i Sünnet'in bir kısmı da, aktardığımız ayet ve hadislerle, Hz. Ebubekir'in halifeliğini nassa dayandırmaya çalışmıştır. Halbuki Hz. Ebubekir tayin edilmemiş, seçilmiştir.⁷⁸ Bu noktada nass yoluyla halife ve imam tayini konusunda Sünni siyaset teorisi, Şii siyasi teoriye oldukça yaklaşmıştır.⁷⁹

⁷⁴ Ahmet b. Muhammed Hallâl, *es-Sünneh*, Riyad, 1989, 301.

⁷⁵ Ali Hüseyin Harputli, *İslam ve'l-Hilafe*, Beyrut, 1979, 81.

⁷⁶ Rayyis, 54.

⁷⁷ Arnold, 19.

⁷⁸ İbn. Teymiyye I, 134; Câbirî, 269 vd.

⁷⁹ İbn Teymiyye, I, 134; ez-Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasarı, Tecridi Sarih Terc*, trc; Ahmet Naim-Kamil Miras, Ankara, 1980 I, 111; Talib Türcan, "Maverdi ve Ebu Yalada Siyasi İktidarın Meşruiyet Sorunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fak. Der. Sayı: III*, 1996, 66.

B-HZ. ÖMER'İN HALİFELİĞE SEÇİLMESİ

Hiz. Ebubekir, muhtemelen Hiz. Peygamber'in vefatında meydana gelen gergin ve karışık ortamın oluşmasını ve ikinci bir Sakife Olayı'nı engellemek,⁸⁰ yeni başlayan fetihleri sekteye uğratmamak için Hiz. Peygamber'den farklı bir şekilde davranarak vefat etmeden önce, Hiz. Ömer'i kendi yerine halife olarak teklif etti.⁸¹

Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer'i teklif etmeden önce, devlet işlerinde şura ehli diyebileceğimiz sahabelerle, kendinden sonra kimin halife olacağı konusunu istişare etti. Bunlar Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Said b. Zeyd, Hiz. Osman b. Affan, Useyd b. Hudayr gibi sahabelerdir.⁸² Hiz. Ebubekir, bu sahabelerle Hiz. Ömer'in halifeliği konusunu konuştu. Hepsi bu tayini olumlu buldu. Bazıları Hiz. Ömer'in sertliği ile ilgili endişelerini aktardı. Bunlardan Talha b. Ubeydullah, Hiz. Ömer'in sertliğinden bahsedince, Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer'in sertliği konusunda onu ikna etmiş ve "insanlara insanların en iyisini bıraktığını" belirtmişti.⁸³

Hiz. Ebubekir, toplumun Hiz. Ömer'i istediğine kanaât getirdikten sonra bir vasiyet mektubu yazdırdı. Arap örfünde ve Hiz. Peygamber'in uygulamasında olmayan bu usulü, ilk defa o yaptı. Hiz. Ebubekir, halka okunmasını istediği vasiyet mektubunda: "Size akrabam olmayan birini tayin ediyorum. . ." diyordu.⁸⁴ Bu ifade çok önemlidir. Hiz. Ebubekir bu tavırla saltanata geçit vermeyerek yönetimde akrabalıktan çok, ehliyetin önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ama daha sonraki saltanat yıllarında, yönetim tamamen bir sülalenin belli koluna hasredilecektir. Bu mektup okunduktan sonra Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer'e bazı tavsiyelerde bulundu. Hiz. Ömer'in bey'at ve seçimi böylece gerçekleşmiş oldu.⁸⁵

Hiz. Ömer'in halifelik dönemi boyunca yaptığı icraatlara bakılınca Hiz. Ebubekir'in bu tercihinde ne denli isabetli olduğu görülecektir. Eğer durumu olduğu gibi bıraksaydı, etkisi gittikçe artan Kureyş aristokrasisi, kendilerine göre bir halife seçtirebilirler

⁸⁰ İbnü'l-Esir, II, 273 .

⁸¹ İbn Sad, III, 199; Taberî IV, 51.

⁸² Taberî, IV, 51; Suyûti, 82.

⁸³ Ebu Yusuf, 37 ; İbnü'l-Esir, II, 272.

⁸⁴ Taberî IV, 51; İbnü'l-Esir, II, 272.

⁸⁵ Taberî, IV, 51; İbnü'l-Esir, II, 273.

ve zorbalıklarına daha erken başlayabilirlerdi. Halkın nabzını ve tavrını iyi bilen Hz. Ebubekir, böyle bir yol tercih etti. Bu yeni bir usûldü. O, halka: "İsterseniz seçmeyebilirsiniz, bu benim tercihimdir." diyordu.⁸⁶ Halk da bu halifeyi kabullendi. Bu da son sözün halka ait olduğunu göstermektedir.

Netice olarak Hz. Ebubekir kendinden sonra yerine bir halife vasiyet etmişti, ama bu vasiyet, halk için tekliften öte bir şey değildi. O, tayin ettiği şahsın kesinlikle seçilmesini zorunlu tutmadı. Zaten onun teklifi halkın onayına sunuldu ve sonunda halk tarafından kabul edildi. Hiçbir itiraz da gelmedi. Böylece Hz. Ebubekir halka sadece bir yol göstermiş oldu.

Hz. Ömer'in halife seçilmesi tartışmasız gerçekleşmiştir. Halkın Hz. Ömer'i kabullenmesi, Hz. Ebubekir'in ilk defa yaptığı tayin deneyimi ve Hz. Ömer'in kabiliyetleri bu seçimi kolaylaştırmıştır. Halifelik konusunda en fazla adı geçen Hz. Ali bile, Hz. Ebubekir'in: "Ben yerime halife bırakıyorum. Rız olur musunuz?" şeklindeki sorusuna: "Eğer Ömer ise razıyız. Değilse razı olmayız." diyerek Hz. Ömer'in seçilmesine destek vermiştir.⁸⁷ Yine Emevîlerin önemli temsilcisi Hz. Osman bile, Hz. Ebubekir Hz. Ömer'in ismini vasiyetnameye yazdırırken bayılınca, fitne çıkmasın diye hemen Hz. Ömer'in ismini yazmıştı.⁸⁸ Yani, Hz. Ömer'in halifeliğine en fazla itiraz edebilecek Haşimîler ve Emevîler bile bu seçime destek veriyorlardı. Böylece Hz. Ömer büyük bir katılımın desteği ile halifeliğe seçildi.⁸⁹ Bu iki olay da kamuoyunun Hz. Ebubekir'in vasiyetini kabullendiğini, ayrıca Hz. Ebubekir'in halkın nabzını çok iyi tuttuğunu göstermektedir.

Hz. Ebubekir'in vasiyeti ile birlikte Hz. Ömer'e hiç itirazsız, hatta Hz. Ebubekir'in bey'atından daha katılımın olduğu bir bey'at olayı gerçekleşti. Halk eksiksiz bey'at etmiş, tam bir muta-

⁸⁶ İbnü'l-Esir, II, 273 .

⁸⁷ Yakûbî, *Tarihu'l- Yakûbî*, Beyrut, 1960, II, 137; Suyuti, 83.

⁸⁸ Hz. Ebubekir, Mektubu yazdırırken Hz. Ömer'in ismini yazdıramadan, hastalığının tesiri ile bayıldı. Mektubu yazan kâtip Hz. Osman, fitne çıkmasından endişe ederek vasiyete Hz. Ömer'in ismini yazdı. Bu arada ayılan Hz. Ebubekir olayı öğrenince, Hz. Osman'ın bu hareketinden çok memnun oldu. Çünkü Hz. Osman hilafeti arzularak, vasiyetnameye kendi ismini yazabilirdi; fakat o, Hz. Ebubekir'in ve toplumun temayüllerini düşünerek Hz. Ömer'in ismini yazmıştı. Bkz. İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1986III, 200; Taberî IV, 52 İbnü'l-Esir, II, 273.

⁸⁹ Sourdel D., "Khalife", *Encyclopedia of İslâm*, New Edition, Leiden, 1978, IV, 937.

bakat sağlanmıştı. Bu anlamda Hz. Ebubekir'in kendisinden sonra kargaşa çıkmasını diye yerine halife tayin etmesi, halkın arzuları doğrultusunda idi. O, ortaya koyduğu yöntemini halka sunmuş ve genel kabul görmüş ve hiç itiraz gelmemişti. Genel anlamda bir seçim yapılıyorsa muhtemelen başka biri Hz. Ömer kadar oy alamazdı. Sonuçta Hz. Ebubekir akrabası olmayan birini tayin etmekle kendi arzusuna göre bir yöntem ortaya koymadığını belirtmiş oldu. Bunu da halk gönül rahatlığıyla kabullendi.⁹⁰

Hz. Ömer'in seçiminde tek adayın halka sunulması tenkit edilebilir; fakat hemen şunu belirtelim ki, Hz. Ömer'in seçiminde böyle bir eksiklik görünse de halkın duyarlılığı bu eksikliği gideriyordu. Eğer Hz. Ömer, bu işe lâyık biri olmasaydı, halk hemen itiraz ederdi. O dönem toplumu uygun bulmadığı şeylere rahatlıkla itiraz seslerini yükseltebiliyordu. Bunun bir çok örneği verilebilir.⁹¹ Kısacası şu sonuca rahatlıkla varabiliriz ki, Hz. Ömer halkın arzusu doğrultusunda hilafete gelmiş bir halife idi. Hz. Ömer'in seçilmesinde liyakat ön planda idi. Onun Müslümanlığı ve bu konudaki liyakati ön plana çıkmıştı. Kabile unsuru önemsenmemişti. Çünkü Mekke'nin en zayıf kabilelerinden birine mensuptu. Onun halifelığı halkın onayına sunuldu ve halife oldu.⁹²

Hz. Ebubekir'den sonra Hz. Ömer'e bey'at edildi.⁹³ Hz. Ömer'e bey'atta dikkati çeken husus şu idi: Adayın teklif edilmesi bey'at sayılmıyordu. ⁹⁴ Bu olay üç safhada gerçekleşti; önce halife aday gösterdi ve halife olmadan bey'at gerçekleşmedi. Sonra adaya halk istekle, herhangi bir baskı olmaksızın bey'at etti.

C-HZ. OSMAN'IN HALİFELİĞE SEÇİLMESİ

Dört Halifenin seçiliş modellerinden en ilginç, Hz Osman'ın halife seçilmesi olayıdır. Onun seçilmesi sırasında tam bir istişari kurul tayin edildiğini görüyoruz.⁹⁵ Bu kurul üç gün istişare ile Üçüncü Halife'yi seçti.

⁹⁰ Hasen İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslamiyye*, Kahire, 1970, 40; Cabiri, 723.

⁹¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azîm*, Nisa, 20. İstanbul, 1985, II, 213.

⁹² Bkz. İbn Kuteybe, I, 16.

⁹³ İbn Sâd, III, 274.

⁹⁴ Abdülkadir Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, trc; Heyet, İstanbul, 1989,56.

⁹⁵ Buhari, Ahkâm, 43.

Hız. Ömer, bütün ümmetin benimsediğı adaleti ile şöhret bulmuş bir halife idi. O, görüşleri genel kabul gören çok basiretli bir insandı. Kendisine suikast yapıldığında, halkın kendisinin yerine bir halife tayin etmesini istemelerinden,⁹⁶ onun bırakacağı bir halife adayını onaylayacaklarını anlayabiliriz. Eğer böyle bir şey yapıp yerine birisini tayin etseydi, kamuoyundan kabul görecekti. Zaten onun halife adayı olarak teklif ettiği altı kişiye de hiçbir itiraz gelmemişti. Ancak, yapacağı en ufak bir hatanın, çok büyük yanlışlıklara sebep vereceğini, örnek olabileceğini bildiğinden tayin işinde çok dikkatli davrandı ve bu konuda: "*Yerime halife bırakmazsam benden hayırlısı -Hz. Peygamber- bırakmadı, bırakırsam benden hayırlısı -Hz. Ebubekir- bıraktı.*"⁹⁷ diyerek bu iki usule de yanaşmadı ve yepyeni bir usul ortaya koydu.

Hız. Ömer, sahabenin: "*yerine oğlunu bırak*" teklifine kesinlikle karşı çıktı.⁹⁸ Böylece hilafetin saltanata dönüşmesine engel olmuş oldu. Toplum oğlunu kabul etse de, bunun saltanata sebep olabileceği endişesiyle halife olmasına engel oldu.⁹⁹ Kamuoyunun yönelimlerini temsil eden¹⁰⁰ altı kişinin isimlerini sayarak halifenin bunlar arasından seçilmesini önerdi.¹⁰¹ Bunlar **Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sad b. Ebi Vakkas** idi.¹⁰² Bunlar Hız. Peygamber'in kendilerinden razı olarak öldüğü¹⁰³ kişilerdi.¹⁰⁴ Hız. Ömer bu kişileri seçme nedeni olarak: "*Hız. Peygamber'e savaş açmayanları seçtim.*" şeklinde açıklıyordu.¹⁰⁵ Bu tercih önemli idi.¹⁰⁶ Hız. Ömer, toplumsal yapıyı düşünerek bu altı kişiyi belirlemişti. Bu tercihi konusunda kamuoyundan hiçbir

⁹⁶ İbnü'l-Esir, II, 459.

⁹⁷ Buhari, Ahkâm, 51.

⁹⁸ İbnü'l-Esir, II, 459.

⁹⁹ Bkz. Yakubî, II, 160; İbnü'l-Esir, III, 461.

¹⁰⁰ Hasan Hanefi, *Buhusün fi Ulum*, Mısır, 1986, 63.

¹⁰¹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, trz. , I, 165.

¹⁰² Hız. Ömer'in bu şahısları seçmede ne kadar isabetli olduğu sonraları daha iyi anlaşıldı. Hız. Osman'ı öldüren isyancılar, Medine lidersiz kalınca, Hız. Ömer'in seçtiğı şûra'dan kalan ve kamuoyundan büyük destek gören bu şahıslara halife olmaları için baskıya başladılar. Başka halife adayları aramadılar. Çünkü toplum o günkü şartlarda ancak bunları kabullenebilirdi.

¹⁰³ İbn Sâd, V, 16; Buhari, Fedail, 8.

¹⁰⁴ Belâzürî, *el-Ensabu'l-Eşraf*, Jarsusalem, 1936, V, 16.

¹⁰⁵ Belâzürî, V, 17.

¹⁰⁶ Buhari, Fedailü's-Sahabe, 8; İbn Kuteybe, I, 24 .

tepkî gelmedi. Kamuoyunun bu tepkisizliği korkularından dolayı değil, bu kişilere razı oluşlarındandı.

Hız. Ömer'in kendinden önceki iki modele de uymayıp ayrı bir model ortaya koymasını, Hız. Peygamber'in, Hız. Ebubekir'in ve kendisinin ortaya koyduğu halife seçimi modellerinin asıl olmadığını, bunların sadece birer model olduğunu, bu modellere kimşenin uymak ve uygulamak zorunda olmadığını göstermektedir. Hız. Ömer'in halife seçiminde ortaya koyduğu bu değişik yöntem, daha sonraları Abbâsiler dönemindeki birden fazla halife tayinlerine delil oldu.¹⁰⁷ Hız. Ömer, almış olduğu bu kararla birlikte: "Eğer Ebu Ubeyde b. Cerrah yaşasaydı, yerime tayin ederdim."¹⁰⁸ diyerek vasiyet olayına da olumlu bakmıştır; fakat o kendinden önceki iki örneğin ortasında bir yol tutarak aday sayısını fazlalaştırıp bunlardan birisinin seçilmesini önererek yeni bir model ortaya koymuştur.

Hız. Ömer, belki de alışkanlık (teamül) olur endişesi ile tek aday belirlememiş birçok aday arasından birisinin seçilmesini teklif etmişti. O günkü kabile anlayışı içinde düşünöldüğünde, Hız. Ömer'in teklifinden daha olumlusu olamazdı.¹⁰⁹ Hız. Ömer bu şahısları seçmekle beraber, Suheyb er-Rumî'ye namazları kıldırmasını, Ebu Talha Ensari'ye elli kişi ile bu halife adaylarını korumasını, Mikdad b. Esved'e de Medine'de düzeni sağlamasını, üç gün içinde seçimin yapılmasını, çoğunluk tarafının adayının seçilmesini,¹¹⁰ eğer halife adayları anlaşamayıp üçe üç kalırlarsa oğlu Abdullah'ın **halife olmamak kaydıyla** bu eşitliği bozmak için yedinci bir kişi olarak Abdurrahman b. Avf tarafını tercih etmesini tavsiye etti.

Hız. Ömer'in belirlediği altı halife adayı bir araya toplandı. Bunlardan Abdurrahman b. Avf adaylıktan çekildi. Diğer adaylar ise onu hakem kabul ettiler. Sad, Zübeyr ve Talha da çekilince, geriye Hız. Ali ve Hız. Osman kalmış oldu.¹¹¹ Abdurrahman b. Avf, geriye kalan iki aday için halk arasında yaptığı birçok araştırmalar neticesinde, Hız. Osman'ın seçilmesine karar verdi. O dönemde sahabede Haşimoğullarının Hız. Peygamber sölalesi olarak

¹⁰⁷ Arnold, 21.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, I, 23; İbnü'l-Esir, II, 459 .

¹⁰⁹ Ziya, Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1994, 35.

¹¹⁰ Taberî, V, 35.

¹¹¹ Taberî, V, 35.

ümmetin başına geçip iktidarı bırakmaması endişesi vardı.¹¹² Bu durum Hz. Ali'nin tercih edilmemesinde etkili oldu denilebilir.¹¹³ Sahabeler hilafette veraset istemiyorlardı. Ancak korktukları durum, başlarına başka türlü gelecek ve Hz. Osman döneminde Emeviler eliyle gerçekleşecekti.

Abdurrahman b. Avf, yaptığı araştırmaların sonucunu mes-citte halka ilan etmiş, sonuçta başta diğer halife adayı Hz. Ali olmak üzere halk, Hz. Osman'a eksiksiz bey'at etmiştir. Hz. Osman, şimdiye kadarki iki halifeden daha fazla onay alarak halkın tercihi ile halife olmuştur. Bu seçim olayında dikkati çeken diğer bir nokta, şimdiye kadar yapılan halife seçimlerinde yalnız Medine halkı karar mercii iken, bu seçimde artık Medine dışına açılım sağlanıyordu. Abdurrahman b. Avf, bütün Medine'yi dolaşmış, iki halife adayını halka sormuştu. Genç, ihtiyar, kadın, çocuk herkese danışmıştı. Bununla da kalmayarak taşradan gelen kervanlara ve dış heyetlere de sorarak halifeyi belirlemeye çalışmıştı. Böylece toplumun genelinin kanaati doğrultusunda halife belirlenmeye çalışıldı. O günün şartlarında en hızlı ve en güzel seçim şekli her halde böyle olabilirdi. Nitekim böyle bir seçim tarzına toplumun hiçbir kesiminden itiraz gelmedi.¹¹⁴ Hz. Osman'ın halifeliğinde herkes birleşti. Artık ilk zamanlardaki eksiklikler giderilerek hilafet kurumu yavaş yavaş kurumsallaşıyordu. Daha önceki iki halifenin seçiminden daha rahat ve kurumsallaşmış bir yapıda halife seçilmişti. Hz. Osman'ın bey'atına göz attığımızda; ikinci halifenin yerine kimseyi bırakmadığını, oğluna bey'atı reddettiğini, ikinci halifenin ölümünden sonra bey'atın gerçekleştiğini, bey'atın şüranın çalışması sonucu gerçekleştiğini görüyoruz.¹¹⁵

Bazı müellifler, Hz. Ömer'in altı kişiyi hangi yetki ile seçtiğini sorgulayarak şu düşünceleri aktarmaktadırlar: "*Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ı zaten seçecekti, göz boyamak için anket yaptı. Sahabeler de başlarında Hz. Ömer gibi birini istemedikleri için Hz. Osman'ı tercih ettiler.*"¹¹⁶ Hz. Ebubekir de Hz. Ömer de toplumlarını iyi tanıyan insanlardır. Kamuoyunu devamlı yokluyorlardı. Toplumun kimden razı olup olmadığını biliyorlardı. Bundan do-

¹¹² Belâzurî, V, 16.

¹¹³ İbnü'l-Esir, III, 464.

¹¹⁴ Bkz. Buhari, Fedail, 8.

¹¹⁵ Kapar, 52.

¹¹⁶ Akbulut, 52, 154, 157; Sourdel, *agmd.*, IV, 937.

layı toplum için en iyisini ortaya koymaya çalıştılar. **Hiçbir zaman da tekliflerini dayatmadılar.** Üstelik halk, Hz. Ömer'den yerine birini bırakmasını istemişti. Hz. Ömer'in yaptığı uygulamaya da bir itiraz gelmedi.

“Abdurrahman b. Avf'ın halifeyi belirlemek için göstermelik araştırmalar yaptığı” şeklindeki bir düşünce, “bütün sahabelerin bu olayı gördükleri halde susmaları” iddiasını da beraberinde getirir. Onlar Abdurrahman'ı hakem kabul ettiler ve onun hükmüne de razı oldular. Eğer yanlış bir şey yapsa itiraz ederlerdi. Kaldı ki diğer halife adayı Hz. Ali ve taraftarlarından böyle bir düşünce gündeme getirilmemişti. Son olarak “sahabelerin başlarına Hz. Ömer gibi birini istemedikleri” iddiası, toplumsal kabulü sağlamış ikinci halife için biraz abartılı bir görüştür kanaatindeyiz.¹¹⁷

D-HZ. ALİ'NİN HALİFELİĞE SEÇİLMESİ

Üçüncü Halifenin katledilmesinden sonra Müslümanlar lidersiz kaldılar. Halife yerine birini bırakamamıştı. Gerek Medine ehlinde, gerekse halifeyi katleden isyancılarda tam bir şaşkınlık hali vardı. İsyancılar kendilerinden birinin halifeliğini toplumun kabul etmeyeceğini bildiklerinden Medinelilere baskıya başladılar.¹¹⁸ Bütün toplumun kabulleneceği bir lider gerekiyordu. Ama daha önemli olan, bu lidere itaatin sağlanabilmesiydi. Bunun için isyancılar, Hz. Ömer'in şura heyetinden kalan sahabelere baskı yapmaya başladılar.¹¹⁹ Bu baskılar sonucu Medine halkı, Hz. Ali'ye gelip halife olması için ısrar ettiler. Hz. Ali her seferinde: "*Bu iş halkındır. Halkın görevlendirdiğinin dışında halifeliğe kimsenin hakkı yoktur.*"¹²⁰ diyerek gelenleri halkın iradesine yönlendiriyordu.

Hz. Ali, bu kargaşa ortamında bile halkın seçtiği ve kabullendiği bir halifenin başa geçmesi gerektiğini belirtiyordu. O, halkın aşırı ısrarı üzerine halifeliği kabullenmek zorunda kaldı ve minbere çıkıp halktan bey'at aldıktan sonra: "*Halifelik işi sizin işinizdir. Sizin ısrarınızla halife oldum. Eğer istemiyorsanız vazgeçebilirim.*"¹²¹ dedi. Halk ise onun halifeliğinde ısrar etti.¹²² Böylece Hz.

¹¹⁷ Akbulut, 154.

¹¹⁸ Taberî, V, 152.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, III, 82.

¹²⁰ Taberî, V, 152; İbnü'l-Esir, III, 82.

¹²¹ Taberî, V, 152; İbnü'l-Esir, III, 83.

¹²² İbn Kuteybe, I, 47.

Ali çoğunluğun bey'ati sonucu halife seçildi. Şûra Ehli ve Bedir Ehli bey'at etti. Yalnız böylesi karışık ortamda tam bir bey'at sağlanamadı. İbn Ömer, Sad b. Ebi Vakkas, Üsame b. Zeyd, Muğire b. Şube, Kab bin Ucre, Kab b. Malik, Numan b. Beşir, Hassan b. Sabit, Fudale b. Ubeyd. . . gibi sahabeler bey'at etmediler.¹²³

Hız. Ali, halifelige seçildiğinde, seçime tek aday olarak girmemişti. Halk, şûra ehli arasından onu seçip halife yapmıştı. O günlerde halifelik için Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah ve İbn Ömer'e teklifler yapıldıysa da, halk sonunda Hız. Ali'de karar kılmıştı.¹²⁴ Halife seçimi adaylar arasından en yetkilisinin seçilmesi şekline dönüşmeye başlamıştı. Bu tip bir uygulama yani çok aday arasından halifenin seçilmesi, Hız. Osman'ın seçilmesi ile başlamış, Hız. Ali'nin seçimi ile devam etmişti.

Hız. Ali'ye bey'at, Üçüncü Halife'nin katledilmesi sonucu huzursuz bir ortamda gerçekleşti. Medine Ehli'nin tam bey'atı gerçekleşmedi. Hız. Ali'nin seçiminden sonra meydana gelen olaylar, bu seçimin meşru olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır. Gerek Cemel Savaşı, gerek Sıffin Savaşı bu iddialar üzerine meydana gelmiştir.

Hız. Ali'nin seçilmesinde teknik bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu eksiklik Medine dışındaki halkın onayı alınmadan sadece Medine halkının bey'ati ile seçimin tamamlanmasıdır.¹²⁵ O anda taşradan gelen isyancılara gelince, bunlar değişik tahrikler sonucu geldikleri için diğer beldeleri tam olarak temsil ettikleri söylemez. Bundan önceki halifenin bey'atında hakem Abdurrahman b. Avf dış heyet ve kervanlara halifenin kim olması gerektiği konusunu danışmıştı. Bu seçimde ise, Medine dışındaki kimsenin onayı alınmamıştı. Bu durum, Hız. Ali'nin diğer beldelerce onaylanmadığını göstermez. Bilakis Şam hariç bütün eyaletlerde Hız. Ali'ye itirazsız bey'at edilmişti. Halifenin seçilmesindeki usûlün daha tatminkar olması açısından seçim bu şekilde olmamalıydı; fakat o günlerdeki olağanüstü durum hesaba katılırsa, bunun normal karşılanması gerekir. Her ne olursa olsun, Hız. Ali ümmetin büyük bir çoğunluğu tarafından halife olarak kabul edilmiştir. Onun halifeliğini sadece Muaviye'nin sözlerine inanan Şam

¹²³ İbn Haldun, I, 542.

¹²⁴ İbnü'l-Esir, III, 83.

¹²⁵ Buhari, Fedail, 8.

halkı kabul etmemiştir.¹²⁶ Böylece Hz. Ali beş yıl sürecek olan halifeliğine bu bey'at üzere başlamıştır.

Genel Değerlendirme

İncelemiş olduğumuz Dört halife döneminde uygulanan halife seçimlerinde, halife seçimi konusunda halka kesinlikle bir dayatmanın olmadığını, hiçbirisinin halifeliğe zorla geçmediğini görüyoruz. Onların seçilişleri halktan onay alınarak gerçekleşmiştir. Onlara bu görevi halk vermiştir. Onların seçilişleri bir anlamda demokratiktir. Bir dayatmanın olmaması gerektiğinin ilk örneğini Hz. Peygamber vererek halife seçme hakkının bir anlamda halka ait olduğunu bildirmek için kimseyi tayin etmemiştir. Ayrıca onların seçilmelerinde kabile şartı gözetilmemiştir. Sadece o zamanın gereği olarak Kureyş'ten seçilmesi tercih edilmiştir.

İlk iki halife kendi belirledikleri seçim tarzlarını halkın onayına sunmuştu. Nitekim Hz. Ömer kendinden önce uygulanan istihlâf ve seçim yollarından bahsetmiş, fakat kendisi farklı yol izlemiştir. Ne Hz. Peygamber gibi ve ne de Hz. Ebübekr gibi yapmıştır. Ancak, hepsinde ortak payda, halka danışmak onay almak olmuştur. Dört Halife'nin seçiliş tarzlarından önümüze üç değişik tip ve model seçim tarzı ortaya çıkmaktadır:

a- Halkın kendi arasından birini halife seçmesi: Hz. Ebubekir ve Hz. Ali'nin seçilmeleri gibi.

b- Halkın bir önceki halifenin teklif ettiği bir adayı onaylaması: Hz. Ömer'in seçilmesi gibi.

c- Halkın bir önceki halifenin teklif ettiği birden fazla aday arasından birini halife seçmesi: Hz. Osman'ın seçilmesi gibi.

Dört Halife Döneminde uygulanan seçim modelleri tabii ki aniden ortaya konulmamıştı. Bu dönemdeki uygulamalara baktığımızda seçimin nasıl yapılacağı konusunda kural yoktu. Zaten o dönemde günümüz standartlarında bir seçim sistemi beklenemezdi. Dönemin kısalığı, olayların yoğunluğu, genel seçimler şeklindeki bir teşebbüse imkan vermiyordu. Krallık, şeflik, mutlakı-

¹²⁶ Şam halkı da Muaviye ve Emevilerce kandırılmıştı. Buna bir örnek verirsek Abbâsiler, Şam'ı ele geçirdiklerinde, kendilerinin Hz. Peygamber'in yakını ve akrabası olduklarını Şam halkına bildirince, Şam halkının büyükleri şöyle demişlerdi: "Biz şimdiye kadar Hz. Peygamber'in en yakınları olarak sadece Emevileri biliyorduk." Mesudi, *Mürücü'z-Zeheb*, Şam, 1979, III, 43.

yet ve saltanat dışında yönetim biçiminin bilinmediği bir devirde, halifenin “Şûra Heyeti” tarafından seçilmesi, halkın bey’atinin alınması, dinî kuralları açıkça çiğneyen halifenin görevden azli, halifenin ilâhî bir gücünün bulunmaması ve ümmete ait hâkimiyeti temsil ettiği, ferdî olarak Allah’a karşı sorumluluk taşıması yanında görevi sebebiyle Müslümanlara karşı da sorumluluk taşıması gibi hususların ele alınıp tartışılması, amme hukuk tarihi ve doktrini açısından ileri bir merhaledir. Halk egemenliğinin bilinmediği bir dünyada ortaya konulan bu yapılanma çok önemlidir.